

Prof. Məxluf Macida
Ayn Şəms Universiteti – Misir

OSMANLI DÖVLƏTİNİN AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ (1918-1920) İLƏ MÜNASİBƏTLƏRİ

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyinin 100 illiyini qeyd edir. 28 may tarixi Azərbaycan xalqı üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

23 ay yaşayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 28 may 1918-ci ildə yaranmışdır. Müddətini qısa olmasına baxmayaraq cümhuriyyət yeni dövlətin xüsusiyyətlərini əks etdirən daxili və xarici cəhdlərlə zəngin bir yol keçmişdir. Cümhuriyyət daxili siyasi təşkilatlarını mülki demokratiya əsasında inşa etməyə çalışmış, xarici siyasətini mehriban qonşuluq siyasəti əsasında qurmuşdur.

Qeyd olunmalıdır ki, müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çox çətin tarixi şəraitdə meydana gəlmişdi. O dövrdə problemlər, beynəlxalq və etnik münaqişələr, Rusiya kommunizmi inqilabları, vətəndaş müharibələri və Birinci Dünya müharibəsinin mənfii nəticələri hökm sürürdü.

Çar Rusiyasının süqutundan sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 28 may 1918 ildə qurulması bu dövləti bir tərəfdən Şimal və Cənub, Şərqi və Qərbi arasındakı strateji mövqeyinə, digər tərəfdən də neft kimi təbii sərvətinə görə Avropa Dövlətlərinin diqqət mərkəzinə çevrilməsinə səbəb oldu. Çünki neft Avropanın ehtiyacı olan enerji mənbəyi idi və böyük dövlətlər onu ələ keçirməyə çalışırdı.

Birinci Dünya müharibəsi qurtarmaq üzrə idi. Osmanlı imperiyası strateji mövqeyi və petrol sərvətlərinə görə Rusiyanın Zaqafqaziya respublikalarına, xüsusilə də Bakı şəhərinə hökmranlığını davam etdirmə istəyini və ermənilərin Rusiya və Britaniyanın köməyi ilə türk əhalisindən intiqam almaq üçün müsəlman Azərbaycan xalqına qarşı etdikləri hücumların qəddarlığını anlamışdı. Buna görə də Osmanlı İmperiyası aralarındakı mədəni, tarixi və etnik əlaqələri nəzərə alaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqil bir dövlət kimi tanıdı. Osmanlı imperiyası coğrafi mövqeyindən əlavə mədəni və tarixi cəhətdən Azərbaycana ən yaxın dövlət idi. Bu zaman Azərbaycan xalqı hələ Osmanlı imperiyasına bir İslam xilafəti dövləti kimi baxırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti başda parlament olmaqla demokratik təşkilatlarını qurmağa, etnik və dini fərqlərə varmadan dövlətin vətəndaşlıq əsasında dayır tapmasına çalışdığı vaxtda, həm də başda Osmanlı imperiyası olmaqla böyük dövlətlərlə xarici əlaqələrini təşkil etməyə çalışırdı. Azərbaycan İstiqlal Bəyannaməsində deyilirdi "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti beynəlxalq ictimaiyyətin üzv dövlətlərlə mehriban qonşuluq siyasətini həyata keçirir" və müxtəlif beynəlxalq və regional tərəflərlə əlaqələri ünsiyyət qurmağa imkan verən xarici siyasət yürüdür.

Osmanlı imperiyası və 1918-ci ildə elan edildikdən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında əlaqələr mədəni və tarixi əlaqələrdən əlavə Azərbaycana ermənilər və Rusiyaya qarşı dayanmaqda kömək göstərmənin əhəmiyyəti üzərində möhkəmləndi. İki dövlət 1918 il iyunun 4-də "Osmanlı imperiyası və Azərbaycan dövləti hökumətləri arasında dostluq müqaviləsi" imzaladılar. Bu müqavilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin başqa dövlətlə imzaladığı ilk sənəddir. Bu müqavilə Respublikanın xarici siyasətində mühüm bir addım olmuşdur. Bu müqavilədə Osmanlı dövlətinin nümayəndəsi qarşılıqlı əlaqəsini, Azərbaycan Cümhuriyyətinə bağlayan eyni irq və dini, Osmanlı Xəlifəsinin müsəlmanların xəlifəsi olaraq onların mənaəvi ataları olduğunu və belə bir vaxtda bu müqavilənin imzalanması təbii və zəruri bir iş olduğunu qeyd etmişdir. Azərbaycan hökumətinin nümayəndəsi isə öz növbəsində yeni dövlətin kimliyini vurğulamışdır ki, bu dövlət müsəlman türk dövlətidir. Hətta bu müsəlman türk dövlətinin meydana gəlməsi Böyük Turan arzusunun bir hissəsidir. Bu müqaviləyə dəmir yolu xətti və Bakı ilə Batum arasında olan qaz boru xəttinin mühafizəsinə dair iki saziş əlavə olundu. Burada Osmanlı Hökuməti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhlükəsizliyini və sabitliyini qorumaq üçün hərbi yardım göstərəcəyini öz üzərinə götürdü. Osmanlı Hökuməti Azərbaycana Bakını bolşeviklərdən azad etmək və erməni daşnaklarından təmizləmək üçün böyük yardım göstərdi. Bu iki qüvvə Azərbaycanın müstəqilliyinə və eyni zamanda Osmanlı dövlətinə böyük təhlükə yaradırdı. İki dövlət arasında qarşılaşdıqları təhlükələr fonunda iqtisadi əməkdaşlıqdan əlavə strateji əməkdaşlıq da yarandı. Hər iki dövlət hər hansı münasibətdə bu əlaqələri bürüzə verməyə

çalışırdı. Məsələn, Osmanlı sultanı Məhəmməd Rəşad vəfat etdikdə göndərilmiş baş sağlığı, hakimiyyətə gələn Sultan Məhəmməd Vəhidüddinə göndərilmiş təbrik teleqramları Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında dini və milli əlaqələrin olmasının göstəricisi kimi qeyd olunmuşdur.

Azərbaycan xalqının Rusiya və Britaniya tərəfindən dəstəklənən erməni təcavüzünə qarşı Osmanlı Xəlifəsindən kömək etmə çağırışına əsasən Osmanlı dövləti böyük hərbi komandirlərindən biri olan Ənvər Paşanı Qafqaz İslam ordusu adlı ordunun başında Azərbaycana göndərmişdi. Bu ordu əvvəlcə Gəncə şəhərinə gəlmiş, sonra Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycan Milli Ordusu ilə birlikdə Bakıya nəzarəti ələ ala və Britaniya hərbi birləşmələrini buradan 1918-ci ilin sentyabr ayında çıxara bilmişdi. Lakin Osmanlı qüvvələri 1918-ci il 30 oktyabrda imzalanmış Mondros müqaviləsinə əsasən Bakıdan çıxmaq məcburiyyətində qalmışdılar.

Osmanlı dövləti müstəqilliyini elan etmiş yeni dövlətin ehtiyaclarına cavab verməyə çalışırdı. Osmanlı tarixi sənədləri Azərbaycan və Osmanlı dövləti arasında əlaqələrin dərinliyini ifadə edən xeyli sayda məlumatları bizə çadırır. Azərbaycan Nazirlər Şurası sədri 1918-ci ilin iyun ayında ölkədə ilk polis bölməsinin yaradılması haqqında qərar qəbul etmiş və Osmanlı Hərbi Nazirliyinə 1918-ci il sentyabr ayının 4-də məktub göndərmişdi. Məktubda Azərbaycan polis strukturunun qurulmasında istifadə etmək üçün Osmanlı Mülki və Hərbi Polisini nizamlayan qanunlardan bir neçə nüsxə göndərilməsi xahiş olunurdu. Həmçinin Osmanlı Dövləti Azərbaycan Hökumətinə kömək etməyə və müstəqillik əldə etdikdən sonra gərgin maliyyə ehtiyacını qarşılamağa çalışmışdı. Belə ki, Azərbaycan Hökuməti hələ maliyyə gəlirlərinin nizamına salınmasına imkan tapmamışdır. 1918-ci il 4 sentyabr tarixli sənəd göstərir ki, Azərbaycan Hökuməti beş yüz min türk lirəsi tələb etmiş və bunun müqabilində məhsullarından və mineral sərvətlərindən müəyyən miqdar Osmanlı dövlətinə verməlidir.

1918-ci il 4 noyabr tarixli sənəd Azərbaycanın Osmanlı Hökumətindən iki dövlət arasında siyasi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün Bakıya Osmanlı səfirinin təyin olunmasını xahiş etdiyini göstərir. Osmanlı dövləti bu xahişə cavab olaraq siyasi nümayəndə təyin edir və iki dövlətin əlaqələrinin öz mənafeələrinə uyğun olaraq genişləndirilməsinə ehtiyac olduğu üçün o səfiri dərhal Bakıya göndərir.

Tarixi sənədlər göstərir ki, Azərbaycan dövləti Osmanlı Hökumətinə ermənilərin mütəmadi olaraq onun ərazilərinə etdiyi hücumların və kəndləri əhalisindən intiqam almaq məqsədilə vuran qoymaqlarının qarşısını almaqda özünə kömək görürdü. 1918-ci il 25 noyabr tarixində Osmanlı Daxili İşlər Nazirliyinə məxfi teleqram daxil olmuşdu. Orada Naxçıvan əhalisinin Osmanlı Hökumətinə pənah gətirdikləri və Osmanlı əsgərlərinin buradan çıxmasından sonra onlara xüsusi köməyin gəlməməsi və ermənilərin təcavüzlərinə məruz qalmaları və bunun nəticəsində el-obalarını qoyub gəlmələri göstərilmişdir. Onlar bir tərəfdən ruslara qarşı, digər tərəfdən erməni təcavüzlərinə qarşı, eyni zamanda böyük dövlətlərin ambisiyalarına qarşı Osmanlı dövlətinə olan ehtiyaclarını göstərmişlər. Osmanlı dövləti Azərbaycana baş verən hadisələr haqqında bütün xəbərləri araşdırmağa, Britaniya və ermənilərin bölgədəki hərəkətlərini və erməni təcavüzü nəticəsində Qafqaz ərazilərindən qaçan mühacirlərin Şərqi Anadoluda yerləşdirilməsini, təhsil əldə etmək üçün Osmanlı ərazilərinə gələn azərbaycanlı tələbələrini qarşılanmasını izləməyə çalışırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaşadığı müddətini qısa olmasına baxmayaraq, Şərqdə ilk Parlamentli Respublika olaraq tanınır. Burada ümumi hüquq və azadlıqlar hökm sürürdü, Parlament və Hökumət təşkil olunmuşdur, ilk təhsil və hökumət təşkilatları yaradılmışdır. Bu dövrdə qadınlara səsvermə hüququ verilir və onlar yeni yaradılmış dövlətdə baş verən hadisələrdən kənar qalmırdılar.